

11. Ik ben als dwangarbeider werkzaam geweest in Duitsland. Wat kan ik daarover bij u vinden?

In het Nationaal Archief bevinden zich archieven waarin stukken met betrekking tot de arbeidsinzet (Arbeitseinsatz) voorkomen. Over het algemeen zijn dit beleidsstukken. Gegevens van enkele honderden personen zijn hierin terug te vinden. Hierbij moet worden aangetekend dat de informatie, die de onderzoeker over personen aantreft in deze stukken, over het algemeen erg summier is. Aangezien er tijdens de oorlog honderdduizenden personen voor de arbeidsinzet naar Duitsland zijn gezonden, is de kans dat men informatie over zichzelf vindt, zeer klein. Een uitzondering hierop zijn bestanden uit Beverwijk en Utrecht. Van deze gemeenten zijn wel lijsten met duizenden respectievelijk honderden namen aanwezig.

Met betrekking tot de arbeidsinzet ligt het accent in de hieronder staande tekst op de maatregelen en verordeningen die door de Duitse bezetter zijn uitgevaardigd. De term arbeidsinzet in deze tekst wordt gebruikt voor die personen die gedwongen werden om gedurende de Tweede Wereldoorlog voor de Duitsers te werken, niet voor degenen die vrijwillig voor de Duitsers werkten.

Organisatie van de arbeidsinzet

Na de capitulatie wilde de Duitse bezetter het bestaande vooroorlogse systeem met gemeentelijke arbeidsbeurzen in Nederland vervangen door een Rijksarbeidsbemiddelingssysteem. Hieraan werd door R.A. Verwey, waarnemend secretaris-generaal van het ministerie van Sociale Zaken, uitvoering gegeven. Met steun van de Duitsers richtte hij het Rijksarbeidsbureau op (Besluit van 24-09-1940). De openbare arbeidsbemiddeling c.q. de uitzending van arbeiders naar Duitsland werd hiermee een rijkstaak. Het Rijksarbeidsbureau (RAB) bestond uit een departementaal hoofdbureau, 37 gewestelijke arbeidsbureaus en 143 bijkantoren; later werd het aantal gewestelijke arbeidsbureaus teruggebracht tot 25. De gewestelijke arbeidsbureaus traden pas op 1 mei 1941 in werking. Tot die datum werden de gemeentelijke arbeidsbeurzen gehandhaafd. Via de gewestelijke arbeidsbureaus zouden honderdduizenden Nederlandse arbeiders naar Duitsland worden gestuurd.

Het RAB stond onder scherpe controle van de Duitse bezetter. Deze controle werd uitgeoefend door de 'Geschäftsgruppe Soziale Verwaltung' (GSV) en vanaf november 1941 door de 'Hauptabteilung Soziale Verwaltung' (HSV). De GSV was in de eerste tijd een onderdeel van Fischböcks 'Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft'.

De taak van de GSV en de latere HSV was de bevordering van de arbeidsinzet en het houden van toezicht op de GAB's. Het toezicht werd uitgeoefend door 'Fachberaters', ook wel 'Fachwerbers' genoemd.

Door de toenemende behoefte van de Duitse oorlogseconomie aan arbeidskrachten benoemde Hitler eind maart 1942 Fritz Sauckel tot 'Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz'. Deze diende ervoor te zorgen dat het arbeiderstekort in Duitsland zou worden opgelost. Sauckel wees F. Schmidt als zijn vertegenwoordiger in Nederland aan: vanaf begin april 1942 resorteerde alles wat met de arbeidsinzet van Nederlandse arbeiders te maken had onder Schmidts 'Generalkommissariat zur besonderen Verwendung'. Door deze toewijzing verkreeg Schmidt een ambivalente positie. Als vertegenwoordiger van

Sauckel moest hij ernaar streven om zoveel mogelijk Nederlandse arbeiders naar Duitsland te sturen. Schmidt was echter ook de naaste politieke adviseur van Reichskommissar Arthur Seyss-Inquart. Deze laatste wilde de rust in bezet Nederland zo min mogelijk verstoren. In de tweede helft van 1942 en in de eerste helft van 1943 bestond er een hevig touwtrekken tussen enerzijds de HSV die aan Sauckels eisen gehoor moest geven en anderzijds de onder het Reichskommissariat van Seyss-Inquart vallende 'Rüstungsinspektion' (voor de bewapeningsindustrie) en de 'Zentralauftragstelle'. Deze laatste twee instanties waren vooral geïnteresseerd in het ongestoord doorwerken van het Nederlandse bedrijfsleven ten behoeve van de Duitse oorlogseconomie. Verantwoordelijk voor de Duitse oorlogsproductie was Albert Speer. De belangentegenstelling tussen de genoemde instanties was dan ook in wezen een belangentegenstelling tussen Sauckel en Speer. Het Nederlandse bedrijfsleven heeft van deze tegenstrijdige belangen gebruik gemaakt: het deed haar uiterste best om de Zentralauftragstelle en de Rüstungsinspektion argumenten te verschaffen waarmee deze aan de sterke pressie van Sauckel weerstand konden bieden.

Gedwongen tewerkstelling van werklozen in Duitsland

In de periode zomer 1940-lente 1942 waren het hoofdzakelijk Nederlandse werklozen die gedwongen werden om in Duitsland te gaan werken. Aanvankelijk probeerde de Duitse bezetter door middel van propaganda en wervingsacties personeel te werven voor arbeid in Duitsland en Nederland. Ten aanzien van Nederlandse werklozen wilde de bezetter aansluiten bij de praktijk die tot de herfst van 1939 bestond, een praktijk waarbij werk in Duitsland door werklozen uit de grensstreek aanvaard diende te worden op straffe van verlies van steun of werkloosheidsuitkering. In dit streven werd de bezetter gesteund door het College van Secretarissen-Generaal. Na de capitulatie begon het aantal werklozen namelijk snel te stijgen. Onder werklozen bleek echter weinig animo te bestaan om werk in Duitsland te aanvaarden. Daarom liet A.L. Scholtens, de secretaris-generaal van het departement van Sociale Zaken, in een circulaire van 25 juni 1940 aan gemeentebesturen weten dat arbeid in Duitsland weer als passend werk gezien werd. Dit hield in dat een werkloze die arbeid in Duitsland weigerde, voortaan geen steun of uitkering meer zou krijgen.

Eind februari 1941 verscheen er een verordening van Seyss-Inquart (nummer 42/41), waarbij Nederlanders door de gewestelijke arbeidsbureaus verplicht konden worden binnen het bezette Nederlandse gebied voor een bepaalde tijd op een hun aangewezen plaats diensten te verrichten.

De Sauckelacties

De Duitse oorlogseconomie had in toenemende mate behoefte aan buitenlandse arbeiders. De Duitse vraag naar arbeiders was vele malen groter dan het Nederlandse aanbod van vrijwilligers en werklozen die in Duitsland tewerkgesteld waren. Door Seyss-Inquart werd daarom op 23 februari 1942 de verordening 26/42 uitgevaardigd. Voortaan konden Nederlanders door de GAB's verplicht worden om voor een bepaalde tijd in Duitsland te werken.

Na de benoeming van Sauckel als Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz volgden de Duitse acties en verordeningen met betrekking tot het verplicht zenden van Nederlandse arbeiders naar Duitsland elkaar snel op. De acties, die dienaangaande door Sauckel werden ingezet, droegen zijn naam: de Sauckelacties. Zijn eerste actie werd op 14 april 1942 in gang gezet: vóór 15 mei 1942 dienden er 30.000 metaalarbeiders geleverd te worden. Ondanks protesten van de Zentralauftragstelle en de Rüstungsinspektion, die deze metaalbewerker hard nodig hadden, kreeg Sauckel de 30.000 man waarom hij gevraagd had.

In augustus 1942 kwam Sauckels tweede eis binnen. Ditmaal waren er arbeidskrachten nodig voor de Duitse bewapeningsindustrie. Vooral de textiel- en lederindustrie en daarnaast de voedingsmiddelenindustrie werden uitgekamd. Naar aanleiding van deze actie vertrokken in totaal 38.000 mensen naar Duitsland. De derde eis van Sauckel volgde in november 1942: er moesten hem 35.000 arbeiders geleverd worden en voor december kwamen daar nog eens 25.000 personen bij. Van die 25.000 moesten er 10.000 geleverd worden door de overheid en 5000 uit studentenkringen. Deze actie duurde tot mei 1943 en ging daarna over in de jaargangenactie die hieronder besproken wordt. Het resultaat van deze actie was voor de Duitsers in november redelijk succesvol geweest, namelijk tweederde van het totaal van 35.000 man werd 'geleverd'. De decemberactie werd evenwel een fiasco.

In januari 1943 stelde Sauckel zijn vierde eis: vóór 10 maart 1943 moest bezet Nederland 100.000 arbeiders leveren, onder wie 22.000 metaalarbeiders. Hierin vond Sauckel echter de vertegenwoordiger van Speer in Nederland, R. Fiebig, tegenover zich. Deze voelde er niets voor om arbeiders en met name de metaalarbeiders naar Duitsland te laten gaan. Uiteindelijk vertrokken van januari tot en met april 1943 51.000 Nederlanders naar Duitsland, iets meer dan de helft van het aantal dat Sauckel gevorderd had.

Jaargangenactie

Bij de derde eis van Sauckel werd het duidelijk dat het de HSV moeilijk viel om voldoende arbeiders uit het bedrijfsleven te halen. Het hoofd van de HSV, A.P. Apitz, wilde daarom alle mannen die een bepaalde leeftijd hadden, oproepen voor de arbeidsinzet. Schmidt was hier tegen, hij vreesde dat dit tot groot verzet in de Nederlandse samenleving zou leiden. Apitz won deze strijd. In december 1942 kregen alle burgemeesters de opdracht de gewestelijke arbeidsbureaus kaarten toe te sturen met de namen en adressen van alle mannelijke Nederlanders die in de jaren 1918-1922 geboren waren. Bedrijven mochten deze mensen in Nederland niet meer in dienst hebben, met uitzondering van de afgekeurden. Veel burgemeesters weigerden de gevraagde gegevens uit hun bevolkingsregister te verstrekken. Besloten werd dan ook dat het Centraal Bevolkingsregister deze gegevens ter beschikking zou stellen. De gegevens van de mannen die in de jaren 1915 tot en met 1920 geboren waren, moesten worden bekeken. Het Centraal Bevolkingsregister was echter lang niet zo goed bijgewerkt als de gemeentelijke bevolkingsregisters. In februari-maart 1943 werden 300.000 kaarten gestuurd aan de gewestelijke arbeidsbureaus, die daar verder ingevuld moesten worden. De arbeidsbureaus werkten hieraan onvoldoende mee, zodat deze actie een mislukking was.

Ex-militairen

Na de capitulatie waren alle Nederlandse militairen door Hitler uit krijgsgevangenschap ontslagen. De bezetter was in 1942 echter bang dat deze destijds vrijgelaten Nederlandse krijgsgevangenen bij een geallieerde aanval aan de geallieerden steun zouden verlenen. Om deze situatie te voorkomen wilde de Wehrmachtbefehlhaber in Nederland, F.C. Christiansen, de Nederlandse beroepsonderofficieren (de beroepsofficieren waren al op 15 mei 1942 opnieuw krijgsgevangen genomen) weer terugvoeren in krijgsgevangenschap. Heinrich Himmler ging hiermee akkoord. Hij ging zelfs verder: met fiat van Hitler gaf hij in februari 1943 de order dat alle 300.000 ex-krijgsgevangenen dienden te worden opgepakt. Bijkomend voordeel voor de Duitsers was dat deze krijgsgevangenen voor de arbeidsinzet konden worden ingezet. De ex-militairen, die in de Nederlandse bewapeningsindustrie werkzaam waren, zouden na aanmelding vrijgesteld worden. Anderen zou men bij de bouw van de Atlantikwall in Nederland tewerkstellen. Voor de Arbeitseinsatz bleef dan, zo schatte men, 200.000 man over. Donderdag 29 april 1943 werd de tekst van de proclamatie door het ANP

aan alle dagbladen doorgegeven. Het was de bedoeling dat hij in de avondbladen zou worden opgenomen. De tekst was zo dreigend mogelijk geformuleerd en gaf de indruk dat de bezetter op zeer korte termijn Nederland met één slag wilde beroven van 300.000 jonge mannen. In de steden verspreidde dit bericht zich met bliksemsnelheid. Door het hele land kwam het tot grote spontane stakingen. Deze april/meistakingen zijn door de Duitsers met terreur in enkele dagen neergeslagen.

Tussen 7 mei en medio 1943 werden de ex-militairen per regiment of ander groot onderdeel via de pers opgeroepen zich te komen aanmelden in Amersfoort en later ook in Assen. De reserve-officieren waren in juni aan de beurt. Uiteindelijk zijn er 'slechts' ca. 11.000 militairen in een krijgsgevangenkamp beland en niet de 200.000 waar Himmler en Christiansen op rekenden. Het beleid van Fiebig, die zoveel mogelijk mannen wilde behouden voor de oorlogsindustrie in Nederland, tezamen met de slappe controle door de Wehrmacht, waren debet aan dit fiasco. Maar ook het op grote schaal geven van vrijstellingen en het verstrekken van valse 'Ausweise' door Nederlandse instanties heeft een belangrijke rol gespeeld.

Studenten

De tweede groep die na de april/meistakingen door de Duitse bezetter werd aangepakt, waren de studenten. Van hen werd geëist dat zij tussen 10 en 13 april 1943 een schriftelijke loyaliteitsverklaring aan de bezetter zouden afleggen. Deze actie is op een mislukking voor de Duitsers uitgelopen. In de tweede helft van april 1943 werden ruim 9000 studenten als groep op intimiderende wijze door Rauter opgeroepen. Hierop meldden zich alsnog 3800 van de 9000 studenten. De 3800 studenten werden naar concentratiekamp Erika te Ommen vervoerd. Van daaruit werden ruim 2900 van hen naar Duitsland getransporteerd. De anderen werden om uiteenlopende redenen in vrijheid gesteld.

Verplichte aanmelding mannen van 18 tot 35 jaar

Op 7 mei 1943 werd bekendgemaakt dat alle mannen van 18-35 jaar verplicht werden zich te melden bij de arbeidsbureaus. Vrijstelling voor arbeidsinzet zou verleend worden aan mijnwerkers, aan personen die in de landbouw of in bedrijven voor de levensmiddelenvoorziening werkten, en aan alle arbeiders in industriële bedrijven die voor de Duitse oorlogsinspanning van belang waren. Iedereen probeerde zoveel mogelijk deze begrippen op te rekken. Het Reichskommissariat besloot daarop dat het aantal vrijstellingen moest worden ingeperkt. Bepaald werd dat alle mannen, geboren in 1922, 1923 en 1924, vóór 15 augustus naar Duitsland moesten worden gezonden. Vrijstelling zou slechts worden verleend voor de mijnwerkers en voor andere arbeiders die door hun scholing volstrekt onmisbaar waren. Mede door toedoen van de Zentralauftragstelle en de Rüstungsinspektion werden er veel meer vrijstellingen afgegeven dan in Seyss-Inquarts bedoeling had gelegen. Deze acties leverden eveneens niet op wat ervan verwacht was.

De luxe beroepen

Op 15 maart 1943 werd de verordening inzake de luxe bedrijven en luxe beroepen afgekondigd. Speciaalzaken voor luxe modeartikelen, bontwerken, muziekinstrumenten enzovoort, maar ook beroepen als verzekeringsagent en handelsreiziger werden verboden. Door de administratieve gecompliceerdheid van de regeling en doordat 'goede' Nederlandse overheidsorganen de toepassing van de verordening vertraagden of verijdelden, is deze verordening op een mislukking uitgelopen. Bovendien plakten veel eigenaren van 'luxe zaken' een ander etiket op hun werkzaamheden en zetten hun arbeid gewoon voort.

Z-kaarten procedure

Doordat de acties niet het resultaat opleverden waarop de bedenkers hadden gehoopt, werd bij latere acties de rol van de arbeidsbureaus geminimaliseerd.

Half augustus 1943 eiste Sauckel dat vóór 31 december 1943 150.000 man geleverd moest worden. Seyss-Inquart bedong dat hij tot juni 1944 de tijd zou krijgen om deze 150.000 man te leveren. De bedrijven moesten aangeven hoeveel werknemers bij hen in dienst waren. Deze personeelsgegevens zouden dan vergeleken worden met de aan de bedrijven verstrekte orders. Op deze manier zou men te weten komen van welke bedrijven geen, van welke weinig en van welke veel of alle arbeiders ingezet zouden kunnen worden voor de arbeidsinzet. Bedrijven dienden bij de Kamers van Koophandel zogenaamde driedelige Z-kaarten aan te vragen voor al het mannelijk personeel van 18-45 jaar (later 50 jaar). Op deze kaarten moesten alle persoonsgegevens worden vermeld en de eventuele reden van onmisbaarheid. Van de 'Betreuende Dienststellen' (bijvoorbeeld Rüstungsinspektion) verkreeg de ondernemer een 'Quittungskarte' als bewijs dat hij aan de registratieplicht voldaan had. Het aanwijzen van diegenen die voor arbeidsinzet in aanmerking kwamen, gebeurde door de Betreuende Dienststellen. De beslissing of iemand wel of niet naar Duitsland moest gaan werd op de kaarten vermeld. Deze kaarten werden vervolgens naar de Fachberater gezonden. De Fachberaters zonden de drie kaarten naar het arbeidsbureau (Z1), naar de Betreuende Dienststelle (Z2) en naar het bedrijf (Z3).

Door verzet in bedrijven, verzet van de illegaliteit, het geknoei met de kaarten op vele arbeidsbureaus en de veel tijd vergende beoordeling van de Z-kaarten, bleven ook de resultaten van de Z-Kartenprocedure ver achter bij de Duitse verwachtingen. Van de 150.000 arbeidskrachten die door Seyss-Inquart aan Sauckel waren toegezegd, werden er uiteindelijk ruim 35.000 geleverd.

Razzia's

De administratieve arbeidsinzet via de gewestelijke arbeidsbureaus leverde nauwelijks meer iets op. Daarom greep de Duitse bezetter naar twee nieuwe middelen: 1e het uitvoeren van grote razzia's met behulp van militairen van de Wehrmacht en 2e het uitoefenen van pressie door te dreigen dat een ieder die wegbleef, bij ontdekking zou worden doodgeschoten. Ook werd gedreigd dat, wanneer niet voldoende arbeidskrachten kwamen opdagen, een aantal burgers uit de betreffende gemeente, dat reeds als gijzelaar was opgepakt, zou worden gefusilleerd. Deze methoden zijn afzonderlijk en in combinatie door de bezetter toegepast. De Duitsers hadden in deze periode niet alleen mensen nodig ter vervanging van Duitse arbeidskrachten, maar ook voor het graven van stellingen, waardoor de geallieerde opmars moest worden tegengegaan. De Duitsers gingen over tot straatrazzia's. Stadswijken of dorpen werden afgezet waarna huis na huis huiszoeking werd gedaan.

De laatste officiële actie waarbij de Fachberater werd ingeschakeld vond plaats in januari 1945, de zogenaamde Liese-aktion, in het westen van het land. Alle mannen van 17 tot 40 jaar moesten zich melden voor deportatie naar Duitsland. Deze Liese-aktion werd een fiasco.

ARCHIEVEN

- toegang 2.02.18

Specificatie van dossiers uit het archief Kabinet van de Koningin te Londen

Dossier 160, nr. 1

Rapport van de waarnemend Secretaris-Generaal van het Departement voor Algemene Oorlogsvoering, houdende aanbieding van de tekst van een regeringsverklaring inzake de door de Duitsers verordende meldingsplicht met het oog op de zogenaamde arbeidsinzet.

Dossier 170, nr. 2

Telegrammen betreffende de arbeidsinzet.

Dossier 174, nr. 52 en 63

Bevel van de Duitse Wehrmacht inzake aanmelding voor de arbeidsinzet.
Bevelen met betrekking tot de arbeidsinzet.

Dossier 175, nr. 47

Bericht betreffende de arbeidsinzet.

- toegang 2.03.03

MINISTERIE VAN ALGEMENE ZAKEN,

Regestenlijst van de notulen en vergaderstukken van het College van Secretarissen-Generaal over de periode 17 mei 1940 tot en met 16 september 1943.

Voor arbeidsinzet, zie de Regestenlijst.

- toegang 2.03.06

Ministerie van Algemene Zaken, 1937-1945

inv.nr. 144

Stukken betreffende regeling van de tewerkstelling van overheidsperoneel in Duitsland en opgave van namen van ambtenaren van het departement.

inv.nr. 254

Ontwerp van wet houdende voorzieningen ter bestrijding van de bestaande nood ener omvangrijke werkloosheid, met memorie van toelichting, 1938.

inv.nr. 256

Circulaire aan de gemeentebesturen betreffende de tewerkstelling van werkloze hoofdarbeiders, met geleidebrief, 1940.

inv.nr. 257

Nota inzake de uitbreiding van het aantal tewerkgestelden bij de werkverruiming tot 100.000 man, gestencild, 1940.

inv.nr. 262

Circulaire van het Rijksarbeidsbureau aan de districtsarbeidsbeurzen inzake maatregelen tegen arbeiders die zonder toestemming uit Duitsland terugkeren, met geleidebrief, 1941.

inv.nr. 265

OORLOGSGIDS

11_Ik ben als dwangarbeider werkzaam geweest in Duitsland. Wat kan ik daarover bij u vinden?

Circulaires betreffende maatregelen met betrekking tot de inzet van arbeiders in Oost-Europa op grond van opdracht 4181, 1943.

- toegang 2.04.57
Ministerie van Binnenlandse Zaken, Afdeling Binnenlands Bestuur, 1879-1950

Rubriek 1.83; Arbeid, werkgelegenheid en emigratie
Met name:

inv.nr. 2763

Stukken betreffende de behandeling van aangelegenheden met betrekking tot de oprichting en taakuitvoering van arbeidsbeurzen door gemeenten en het verlenen van medewerking aan de totstandkoming van de Ontwerp-Arbeidsbemiddelingswet, 1941-1942.

inv.nr. 2768

Stukken betreffende de behandeling van aangelegenheden met betrekking tot de tewerkstelling van arbeiders bij vliegvelden en radiozenders en de uitvoering van de arbeidsplicht, 1940-1944.

inv.nrs. 2770-2771

Stukken betreffende de behandeling van aangelegenheden met betrekking tot de verplichte tewerkstelling van overheidsperoneel in Duitsland (Organisation Todt).

Rubriek 1.842.97

Met name:

inv.nr 1467

Nota van het bureau Openbare Orde en Veiligheid inzake een circulaire betreffende de steunverlening aan werklozen, met bijlagen, 1940.

inv.nr. 2830

Stukken betreffende de behandeling van beroepen van gemeenten tegen besluiten van Gedeputeerde Staten waarbij de goedkeuring werd onthouden aan raadsbesluiten tot verlening van subsidies aan werklozen, 1923-1942.

inv.nr. 2831

Stukken betreffende het geven van commentaar op het ontwerp-besluit van de secretaris-generaal van het departement van Sociale Zaken regelende de uitkering aan werklozen, 1943.

- toegang 2.04.67
Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering van Ambtenaren en de Nederlandse Orden, 1945-1959

inv.nr. 410

Stukken ontvangen via het Ministerie van Sociale Zaken van de zuiveringscommissie van het Gewestelijk Arbeidsbureau te Utrecht betrekking hebbende op de januari-actie 1945.

inv.nr. 859

OORLOGSGIDS

11_Ik ben als dwangarbeider werkzaam geweest in Duitsland. Wat kan ik daarover bij u vinden?

Rapporten over de werkzaamheden van de ambtenaren van het Gewestelijk Arbeidsbureau te Leeuwarden en bijkantoren gedurende de Duitse bezetting, alsmede over de houding van ambtenaren van het voormalige Gewestelijke Arbeidsbureau Heerenveen, 1945.

inv.nr. 861

Stukken betreffende het onderzoek ingesteld naar de gedragingen van het personeel van het Gewestelijk Arbeidsbureau Leeuwarden in verband met de zuivering, waaronder personeelsdossiers die zijn aangelegd tijdens dit onderzoek, 1945-1946.

- toegang 2.05.31

Nederlandse gedelegeerde van het Intergovernmental Committee on Refugees, 1945-1947 en de vertegenwoordigers van de International Refugee Organization I.R.O. in Nederland vanaf 1945

inv.nr. 112

Nazorg van displaced persons: buitenlandse arbeidskrachten in Nederland (slachtoffers van Arbeitseinsatz), 1947-1949.

- toegang 2.05.48.05

C.J.M. Schaepman

inv.nr. 109-115

Notulen van de vergaderingen van het College van Secretarissen-Generaal, 1940-1943.

- toegang 2.05.54

Ein- und Ausreisestelle Maastricht, 1940-1944

inv.nrs. 312-314

Stukken betreffende aanvragen van de 'Deutscher Fachwerber' van het Arbeidsbureau Maastricht en Heerlen voor het verstrekken van in- en uitreisvisa aan Nederlanders voor de 'Arbeitseinsatz' in Duitsland, 1941-1944.

- toegang 2.06.041

Raad voor het Bedrijfsleven, 1942-1945

inv.nr. 171

Stukken betreffende de bemiddeling van de Raad tussen de Duitse bezettingsautoriteiten en de bedrijfsgroepen over het vorderen van personeel van de bedrijfsgroepen, 1943-1945.

- toegang 2.06.001

Ministerie van Economische Zaken. Directie van Handel en Nijverheid 1905-1943 en voorgangers

met de werkarchieven van minister Steenberghe, H.M. Hirschfeld en van enkele commissies, 1905-1943

Rubriek 1.862.6 Economische verdedigingsvoorbereiding

inv.nr. 6793

Sluiting van bedrijven ten behoeve van de Arbeitseinsatz.

Rubriek 1.96.836 Werkgelegenheid. Bestrijding van de werkloosheid. Behoeftte aan arbeidskrachten.

inv.nr. 7027

OORLOGSGIDS

11_Ik ben als dwangarbeider werkzaam geweest in Duitsland. Wat kan ik daarover bij u vinden?

Stukken betreffende het uitzenden van Nederlandse boeren naar de landbouwgebieden in de Oekraïne en andere gebieden in Oost-Europa (Nederlandse Oost-Compagnie).

inv.nrs. 7040-7041

Stukken betreffende de sociaal-economische aspecten van de werkgelegenheid 1940-1944

7040: Werkloosheid; werkverschaffing in het algemeen, 1941-1944.

7041: Tewerkstelling in Duitsland, 1940-1941.

inv.nr. 7127

Stukken betreffende het scheppen van werkgelegenheid en de te volgen politiek in verband met de werkloosheid, 1932-1939.

- toegang 2.06.076.01

Rijksbureau voor Bouwmaterialen, Glas, Keramiek en Houtproducten, en voorgangers, 1939-1950

inv.nr. 24

Stukken betreffende de tewerkstelling en vrijstelling daarvan in de Arbeitseinsatz voor werknemers in de industrie, 1943.

inv.nr. 235

Stukken betreffende de Arbeitseinsatz, 1943-1944.

- toegang 2.06.076.03

Rijksbureau voor huiden en leder, 1939-1950

inv.nr. 181

Stukken betreffende de bemoeienis met de arbeidsinzet en de tewerkstelling in Duitsland, 1943-1944.

- toegang 2.06.076.05

Rijksbureau voor Aardolieproducten, 1939-1954

inv.nr. 54

Stukken betreffende de indiening van personeelslijsten bij de Gewestelijke Arbeidsbureaus ten behoeve van de (vrijstelling) van het personeel in het kader van de Arbeitseinsatz, 1943.

- toegang 2.06.076.07

Rijksbureau voor chemische en pharmaceutische producten en voorgangers

inv.nr. 356

Incidentele verzoeken om vrijstelling van personeel voor arbeidsinzet of krijgsgevangenschap.

- toegang 2.06.076.11

Rijksbureau voor papier, papierverwerkende en grafische industrie en voorgangers, 1939-1950

inv.nr. 43

Stukken betreffende de bemoeienis met personeelsleden, opgeroepen voor de Arbeitseinsatz en verblijvend in krijgsgevangenschap, 1942-1943.

inv.nr. 92

OORLOGSGIDS

11_Ik ben als dwangarbeider werkzaam geweest in Duitsland. Wat kan ik daarover bij u vinden?

Stukken betreffende de behandeling van verzoeken van bedrijven om vrijstelling van personeel voor de Arbeitseinsatz, 1943.

inv.nr. 295

Stukken betreffende de behandeling van verzoeken van bedrijven inzake de vrijstelling van personeel voor de Arbeitseinsatz, 1943.

- toegang 2.06.076.13
Rijksbureaus voor Textiel, 1939-1955

inv.nr. 453

Stukken betreffende de (vrijstelling van) tewerkstelling van overheids personeel in Duitsland in het kader van de Arbeitseinsatz, 1942-1944.

inv.nr. 550

Stukken betreffende de Arbeitseinsatz, 1942-1944.

- toegang 2.09.06
Ministerie van Justitie te Londen, (1940-1945)

inv.nr. 1071

Stukken betreffende de wetgeving met betrekking tot de terugkeer; arbeidsbemiddeling

inv.nr. 11288

Rapport betreffende de positie van arbeiders in Duitsland.

- toegang 2.09.08
Ministerie van Justitie. Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging (DGBR) en taakopvolgers, 1945-1952

inv.nr. 806

Arbeitskontrolldienst (Kontroll-Kommando) en Arbeidscontroledienst, 1947-1950, met retro-acta, 1944-1946.

inv.nr. 1186

Arbeitseinsatz ('arbeidsinzet') in en vanuit de bezette gebieden, 1947-1950, met retro-acta vanaf 1939.

inv.nr. 1187

Arbeitseinsatz in en vanuit de bezette gebieden, 1946-1947, met retroacta vanaf 1939.

inv.nr. 1327

Correspondentie met het Ministerie van Sociale Zaken/Rijksarbeidsbureau inzake onderzoeken naar de gedwongen tewerkstelling van Nederlanders in Duitsland, 1947-1948.

- toegang 2.09.09
Ministerie van Justitie: Directoraat-Generaal van de Bijzondere Rechtspleging (1945-1952), Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging (CABR)
raadpleging van stukken alleen mogelijk na indiening van een schriftelijk verzoek inclusief onderzoeksoepzet bij het hoofd Onderzoek van het Nationaal Archief.

OORLOGSGIDS

11_Ik ben als dwangarbeider werkzaam geweest in Duitsland. Wat kan ik daarover bij u vinden?

inv.nr. 78815

Lijst van 43 na de oorlog geschorste leden van de Arbeidskontroldienst, met korte beschrijving van hun gedragingen tijdens de oorlog.

inv.nr. 79066

Transportlijsten van een paar honderd arbeidskrachten voor Duitsland over de periode 1942-1943, ontvangen door de gemeentepolitie Beverwijk. Bij veel namen staan eerste datum van vertrek en plaats/bedrijf van bestemming vermeld.

inv.nr. 79068

Namenlijsten van de plaatsing van arbeidskrachten in Duitsland en Frankrijk in de periode 1940-1945, opgesteld door de Gemeentelijke Arbeidsbeurs Beverwijk. Bevat gegevens over meer dan 1000 personen met betrekking tot vertrekdatum, bedrijf en plaats van bestemming.

inv.nr. 79349

Lijst van het Gewestelijk Arbeidsbureau te Utrecht met namen en vaak ook plaats van bestemming van vrijwillig naar Duitsland vertrokken arbeiders, genummerd 1-681.

inv.nr. 79350

Lijst van het Gewestelijk Arbeidsbureau te Utrecht met namen van personen werkzaam voor de Organisation Todt op Walcheren.

inv.nr. 92112

Brief van de districtsorganisator van de NSB in Drenthe aan het hoofdkwartier inzake de noodzaak dat bepaalde bepalingen van de verplichte arbeidsinzet moeten worden veranderd, almede lijsten met namen van nieuwe leden van de Weerafdeling Patrouilledienst en leden die achterstand hebben in betaling.

inv.nr. 92180

Aanmeldingsformulier voor meisjes voor de arbeidsdienst en een verzoek om vrijstelling van arbeidsinzet van N.N. en een verzoek om verlof van de Nederlandse Arbeidsdienst door N.N. uit de gemeente Gieten.

inv.nr. 92347

Correspondentie betreffende de vrijstelling voor uitzending naar Duitsland van leden van het Provinciaal Bureau Drenthe van het Nederlands Arbeidsfront.

inv.nr. 92432

Reisverslag over de uitzending van personen naar Duitsland.

inv.nr. 92568

Lijsten met opgave van aanwezige personen (sterkte) in School 3, op andere adressen in Assen en 'Centraal' die wachten om ingezet te worden voor arbeid. Op de lijsten worden alleen achternamen en initialen vermeld, 1944.

inv.nr. 92575

Correspondentie van de districtsvertegenwoordiger van de afdeling Arbeidsinzet en -verheffing en kameraadschapszorg.

OORLOGSGIDS

11_Ik ben als dwangarbeider werkzaam geweest in Duitsland. Wat kan ik daarover bij u vinden?

inv.nr. 92589

Lijst met namen van personen die lid zijn van de Nederlandse Volksdienst en vrijstelling vragen voor Arbeitseinsatz.

inv.nr. 92635

Proces-verbaal contra de Duitsers Meincke, Koch, Lages en Albers inzake het voor arbeidsinzet gevangen nemen en wegvoeren van enige tientallen personen te Zaandam op 6 februari 1945.

inv.nr. 92232

Facturen voor geleverde spullen aan de Nationale Jeugdstorm in Drenthe, kwitanties van stortingen op de rekening van de NSB, bestelbonnen van de Weer-Afdeling der NSB voor uniformstukken, opgaven van het personeel werkzaam bij het Provinciaal bureau Assen en de benoeming en ontslag van het districtshoofd Arbeidsinzet en Arbeidsverheffing voor het district Drenthe.

invnr. 92917

Indeling, bezetting en inschrijving als lid van de Nederlandse Volksdienst in Drenthe, het ontslag van J.C. uit Assen als secretaris van de Raad van Discipline en een lijst met namen van personen die als lid van de Technische Noodhulp geroyeerd zijn en daardoor in aanmerking komen voor uitzending naar Duitsland.

inv.nr. 93090

Afrekenstaat van bijdragen van de buurtschap Gasselte van de Nederlandse Volksdienst, overzicht van de groepshoofden van de afdeling Arbeidsinzet en Arbeidsheffingen en van Kameraadszorg van de kring Drenthe Noord en opgaven van de namen van manschappen van de 11e Compagnie van Landwacht Nederland over de maand februari 1945.

inv.nr. 93053

Agenda van: 1) ingekomen en uitgegane post van de districtsvertegenwoordiger voor de afdeling Arbeidsinzet van district IV van de NSB, Arbeidsverheffing en Kameraadschapszorg, en 3) ontvangstbewijzen voor ontvangen uniformstukken.
N.B.: PRA Assen.

inv.nr. 96464

Opgave van de bancommandant E.L. inzake de opgave van N.N. voor werk in Duitsland.

inv.nr. 97060

Lijst opgesteld door het Nederlands Verbond van Vakverenigingen met namen en adressen van 14 personen, afkomstig uit Roden, die steeds trachten Duitsland te ontkomen; notitieboekje van H.E. uit Norg en enkele stamkaarten over personen die de Voorjaarsmars in 1941 in Drenthe hebben gelopen.

inv.nr. 97044

Opdracht aan E.B. te Eext om voor vier weken te gaan werken bij de Bauleitung Luftwaffe te Havelte en een opgave van meisjes uit de omgeving van Eext boven de 14 jaar voor Arbeidsinzet.

inv.nr. 92723

OORLOGSGIDS

11_Ik ben als dwangarbeider werkzaam geweest in Duitsland. Wat kan ik daarover bij u vinden?

Stukken betreffende de inzet van arbeiders bij de Turfcentrale in Assen, de benoeming van H.L. tot Hoofd Arbeidszaken c.q. districtshoofd van afdeling Arbeidsinzet en Arbeidsverheffing van de N.S.B. district Drenthe en een weekrapport van de Kringleider van kring 10 van de Weer-Afdeling.

- toegang 2.09.53.01
Ministerie van Justitie. Directoraat-Generaal van Politie, 1943-1947
raadpleging van stukken alleen mogelijk na indiening van een schriftelijk verzoek inclusief onderzoeksopzet bij het hoofd Onderzoek van het Nationaal Archief.

inv.nr. 265 Classnr. 1.839.613, agendanr. 15472
Tewerkstelling in Duitsland van N.N. van de Rijksrecherchecentrale.

inv.nr. 265 Classnr. 1.859.613, agendanr. 10706
Tewerkstelling van overheidspersoneel in Duitsland.

inv.nr. 272 Classnr. 2.08.23, agendanr. 10019
Tewerkstelling van politiepersoneel in Duitsland.

inv.nr. 656 Dossiernr. 1202
Verzoek om machtiging tot uitbetaling van bezoldiging aan politiepersoneel dat voor tewerkstelling in Duitsland is weggevoerd.

inv.nr. 330 Dossiernr. 4d en 4e
Tewerkstelling van overheidspersoneel in Duitsland; met name gegevens van burgerpersoneel van het Politie Opleidings Bataljon (POB) en de Rijksrecherche Centrale, 1943.

inv.nr. 403 Dossiernr. 582
Circulaires met betrekking tot tewerkstelling in Duitsland en brief d.d. 15-02-1943 van de burgemeester van Maastricht met betrekking tot dit onderwerp.

inv.nr. 407 Dossiernr. 1079
Tewerkstelling in Duitsland.

inv.nr. 410 Dossiernr. 1585
Aanvraag voor ontheffing van tewerkstelling in Duitsland van jachtopzieners, 1944.

inv.nr. 472 Dossiernr. 3014
Circulaire betreffende uitbetaling van uitkeringen aan de gezinsleden van ambtenaren die voor de arbeidsinzet naar Duitsland gevoerd zijn, 1944.

inv.nr. 473 Dossiernr. 3547
Stukken betreffende de detachering van enkele tientallen personen bij het Arbeidskontrollkommando, 1944.

inv.nr. 477 Dossiernr. 4642
Opgave politiepersoneel bij het Arbeidskontrollkommando, 1944.

inv.nr. 483 Dossiernr. 6310

Opgave van personeel ingedeeld bij de Arbeitskontrolldienst. Bevat alleen namen, 1944.

inv.nr. 483 Dossiernr. 6502

Ontslag van N.N. uit de Arbeitskontrolldienst, 1944.

- toegang 2.09.54.01

Ministerie van Justitie. Bureau Juridische Zaken/Zuivering van de Afdeling Politie en Taakvoorganger, 1944-1965

raadpleging van stukken alleen mogelijk na indiening van een schriftelijk verzoek inclusief onderzoeksoptzet bij het hoofd Onderzoek van het Nationaal Archief.

inv.nr. 64:

Alfabetisch register van namen van politiepersoneel dat anti-Duits gezind was.

N.B.: Op plaatsnaam geordend. Onder Eindhoven staan de namen en enkele gegevens vermeld van ongeveer 30 politieagenten die op 10 augustus 1944 ontslagen werden en voor de Arbeitseinsatz naar Duitsland zijn afgevoerd.

inv.nr. 112

Alfabetisch kaartstelsel op het personeel van de Gewestelijke Arbeidsbureaus.

inv.nr. 113

Alfabetisch kaartstelsel op het politiepersoneel van de Arbeitskontrolldienst.

inv.nr. 140

Alfabetisch kaartstelsel op het personeelsbestand van de Arbeitskontrolldienst te Ommen.

inv.nr. 141-143

Correspondentie met burger- en politie instanties betreffende de toezending van gegevens aangaande het personeel van de Arbeitskontrolldienst te Ommen, met vermelding van persoonsgegevens van enkele tientallen geschorste personeelsleden.

inv.nr. 144

Alfabetisch kaartstelsel op het burgerpersoneel van de Arbeitskontrolldienst te Ommen.

N.B.: In dit archief bevinden zich ook dossiers van politieagenten die bij de Arbeitskontrolldienst werkzaam waren

- toegang 2.09.61

Ministerie van Justitie, Commissies tot Opsporing van Oorlogsmisdadigers (COOM), 1944-1949

raadpleging van stukken alleen mogelijk na indiening van een schriftelijk verzoek inclusief onderzoeksoptzet bij het hoofd Onderzoek van het Nationaal Archief.

inv.nr. 3706

Proces-verbaal inzake het onderzoek naar het voor Arbeidsinzet gevangen nemen en wegvoeren van enige tientallen personen te Zaandam op 06-02-1945.

- toegang 2.13.01

Ministerie van Defensie, gewoon verbaal archief, 1813-1945 band 1

inv.nrs. 5254-5257

OORLOGSGIDS

11_Ik ben als dwangarbeider werkzaam geweest in Duitsland. Wat kan ik daarover bij u vinden?

Stukken betreffende personele, organisatorische en huishoudelijke aangelegenheden bij het commissariaat, alsmede inzake krijgsgevangenen Nederlandse militairen en de arbeidsinzet.

- toegang 2.15.15
Departement van Sociale Zaken in Londen, 1940-1946

inv.nr. 176
Rapporten betreffende arbeiders in Duitsland (Arbeitseinsatz), 1943-1944.

inv.nr. 178
Rapporten betreffende tewerkstelling van studenten in Duitsland, 1943-1944.

inv.nr. 182
Rapporten betreffende Nederlandse arbeiders in Duitsland, 1943-1944.

inv. nr. 184
Rapporten betreffende verloven van arbeiders in Duitsland, 1943-1944.

inv.nr. 185
Rapporten betreffende Nederlandse vrouwen in Duitsland. 1943-1944.

inv.nr. 190
Het Vaderland. Blad voor Nederlandse arbeiders in Duitsland, 25 september 1943.[tijdschrift].

inv.nr. 198
Van Honk. Weekblad voor de Nederlandsche Werkers in Deutschland, (nationaal-socialistische uitgave), 1944.

- toegang 2.15.20
Rijksarbeidsbureau in oorlogstijd
Het gehele archief is van belang.

- 2.16.78.03
W.L.Z. van der Vegte als Directeur-Generaal der PTT, 1941-1945

inv.nr. 49
Stukken betreffende het bezoek van de directeur-generaal en zijn echtgenote aan Berlijn, Wenen, München en Frankfurt van 23-11 tot 05-12-1942 .
N.B.: Hij bezocht in Duitsland tewerkgestelde PTT-ers.

inv.nr. 50
Stukken betreffende de voorzieningen van PTT-ambtenaren die in Duitsland te werkgesteld zijn, 1942-1944.

inv.nr. 51
Stukken betreffende de bemoeienis van de heren N. en B. met de totstandkoming en verspreiding van een protestbrief tegen de uitzending van PTT-ambtenaren naar Duitsland, 1943.

inv.nr. 52

Correspondentie met de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied betreffende de 'Arbeitseinsatz' en het afvoeren van radiotoestellen naar Duitsland, 1943-1944.

inv.nr. 53

Stukken betreffende het uitzenden van 10.000 ambtenaren naar Duitsland, ten behoeve van de 'arbeidsinzet', 1943-1944.

- toegang 2.19.087

Nederlands Instituut van Accountants (1894-1981), Nederlandse Bond van Accountants (1899-1964), Nederlandse Organisatie van Accountants (1903-1964) en de Nederlandse Accountants Vereniging (1907-1964)

Archief is beperkt openbaar. Raadpleging van stukken betreffende zuivering van accountants en assistent-accountants na 1945 en tuchtrechtspraak-stukken, jonger dan 50 jaar, na toestemming van de directie van de NIVRA, Postbus 93054, 2509 AB Den Haag.

inv.nr. 1187

Stukken betreffende de Arbeitseinsatz van medewerkers van accountantskantoren, 1942-1944.

- toegang 3.17.17.04

Kamer van Koophandel voor Rotterdam, 1922-1969

inv.nr. 380

Stukken betreffende gegevens van personeel inzake Arbeitseinsatz, razzia's, verblijfplaats enzovoort, 1944-1945.

inv.nr. 966

Stukken betreffende de bemoeienis met de aanmeldingsplicht voor de arbeidsinzet, 1943-1944.

LITERATUUR

- L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, wetenschappelijke editie (Den Haag 1983-1988), met name de delen 5-8 en 10B. De inleiding op dit hoofdstuk is voor een belangrijk deel hierop gebaseerd alsmede op de inleiding van P. Midden in toegang 2.15.20.
- B.A. Sijes, De arbeidsinzet, de gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland 1940-1945. (Amsterdam 1990).

Autobiografische werken van ex-dwargarbeiders. In de Koninklijke Bibliotheek is een groot aantal van deze werken aanwezig.

Zie voor meer literatuur, adressen en informatie ook de website:

www.documentatiegroep40-45.nl.

Het **documentatiecentrum Dwangarbeid Nederland in de Tweede Wereldoorlog** is ondergebracht bij het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), Herengracht 380, 1016 CJ Amsterdam.

OORLOGSGIDS

- 16 -

11_Ik ben als dwargarbeider werkzaam geweest in Duitsland. Wat kan ik daarover bij u vinden?